

other types of language corpora is that it is based on lexicographic sources that make up the entire vocabulary of the language. Therefore, the national corpus is of great linguodidactic significance.

This article discusses the search results for a word or word form based on lexicographic sources in the Corpus of the Uzbek national language and its educational meaning.

Keywords: *national corpus, electronic dictionary, vocabulary, search engine.*

Til korpuslari – til bo'yicha tadqiqot va amaliy topshiriqlar yechimi uchun zarur ish quroli. U oddiy elektron kutubxonadan farqlanadi. Elektron kutubxonaning maqsadi – xalqning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy, iqtisodiy hayotini aks ettiruvchi badiiy va publitsistik asarlarni nisbatan to'liq qamrab olish. Elektron kutubxona matnlari til nuqtai nazaridan ishlov berilmaganligi sababli tadqiqotlar uchun noqulaylik tug'diradi. Chunki elektron kutubxona ilmiy tadqiqot materiali bazasini tayyorlash maqsadida tuzilmaydi, balki milliy-ma'naviy merosni to'plashni maqsad qilgan bo'ladi. Til korpusi esa elektron kutubxonadan farqli o'laroq, tilni o'rganish va tadqiq qilish uchun zarur, foydali va qiziqarli matnlarni to'plashni nazarda tutadi.

Korpus – bu *lingvodidaktika*, u ona tili va xorijiy tilni o'rganishda birdek ahamiyatli. Bazaning jonli nutq, zamonaviy OAV materiali, badiiy adabiyot so'zligi, mumtoz nasr namunasi, turli mavzu va janrdagi matnlar bilan doimiy boyitilishi natijasida korpus ta'limda yo'naltirib o'qitish imkoniyatini ham ochadi. Ko'pincha qayta-qayta nashr etilgan darslikda misollar eskiligicha qolib ketadi va axborot bilan shiddatli yangilanib borayotgan bugungi kun uchun mavzu eskiradi, o'quvchi bilimni davr bilan hamohang o'zlashtirmaydi. O'quvchida korpusdan unumli foydalanish ko'nikmasi shakllantirilsa, o'quvchi o'z nutqida yo'l qo'yilayotgan xatolar va g'aliz ifodalarni bartaraf eta oladi. Bunday imkoniyatga ega bo'lishi uchun milliy til korpusi bazasiga tabiiy tildagi turli lingvistik hodisa va xususiyatlarni qamragan leksikografik manbalar kiritilishi zarur sanaladi.

Ma'lumki, lug'at so'zlar (yoki morfemalar, so'z birikmalari, iboralar va boshqalar) muayyan tartibda (alifboli, uyali, mavzuli) joylashtirilgan, tavsiflanuvchi birliklar, ularning kelib chiqishi, ma'nolari, yozilishi, talaffuzi, uslubiy mansubligi, boshqa tillarga tarjimai haqida ma'lumotlar jamlangan kitob [O'zME, 2000] bo'lib, lug'atlar ikki turga bo'linadi: ensiklopedik (qomusiy) va filologik (lingvisiyik / lisoniy va adabiyotshunoslikka oid) lug'atlar. O'z o'rnida lisoniy lug'atlar xususiy turlarga ega.

Tilni o'rgatishda lug'at boyligining ulkanligini ko'rsata olish, so'zning qo'llanish imkoniyatini u yoki bu grammatik qurilma orqali tushuntirish uchun misollar massivini ko'rsatishda korpus juda qo'l keladi. Til ta'limi uchun muhim bo'lgan misolning doimiy yangilanib borishi, buni aks ettirib turish xususiyati hamda imkoniyati faqat korpusda mavjud. O'qituvchi yangi, ishonarli, cheksiz hamda xilma-xil misollarni shu yerdan topa oladi, topshiriq, mashqlarni belgilashda qiynalmaydi, bir necha daqiqada mavzu bo'yicha yangi-yangi misollardan iborat topshiriqlarni tayyorlay oladi.

Til birligini qidirish kerak bo'lsa, bunday dasturiy ta'minot, ya'ni korpus tadqiqotchi yoki foydalanuvchiga juda katta yordam beradi. O'zbek tili Milliy korpusini yaratish jarayonida korpusning lingvodidaktik ahamiyati zaruratini oshirish maqsadida uning bazasiga o'zbek tilining turli xususiyatlarini bo'yicha nashr etilgan leksikografik manbalar va Internet tarmog'idagi [16,17] leksemalarga oid izohlardan foydalanildi. Buning natijasida Milliy til korpusiga foydalanuvchi tomonidan muayyan so'zshakl qidiruvga berilganida quyidagi natija foydalanuvchiga taqdim etiladi. Qidiruv natijasi lingvodidaktik ahamiyat kasb etishi maqsadida quyidagi 20 tur lisoniy lug'atlar o'zbek tili Milliy korpusi bazasiga kiritilmoqda:

I. ENSIKLOPEDIK LUG'AT

II. LISONIY LUG'ATLAR

1. Imlo lug'ati
2. Orfoepik lug'at
3. So'z tarkibi
4. Izohli lug'at
5. Etimologik lug'atlar
6. O'zlashma (internatsional, baynalmilal) so'zlar lug'ati
7. Sinonimlar lug'ati
8. Darajalanish lug'ati
9. Antonimlar lug'ati
10. Omonimlar lug'ati
11. Paronimlar lug'ati
12. Frazeologik lug'at
13. Tasviriy ifodalar lug'ati
14. Dialektal lug'at
15. Tarjima lug'atlari

16. Terminologik lug'at
17. Antroponimik lug'at
18. Toponimik lug'at
19. Ornitonimlar lug'ati

Tubanda bazada mavjud 20 turdagi lugʻat asosida *aqlli* soʻzshakli misolida qidiruvi natijasini koʻrish mumkin:

I. ENSIKLOPEDIK LUGʻATdagi izohi:

II. LISONIY LUGʻATLARda

1. **Imlosi:** aqlli
2. **Talaffuzi va urgʻusi:** aqlli
3. **Soʻz tarkibi:** aql-li
4. **Izohi: 1. Aqli raso; miyali.** *Aqlli bola. Aqlli yigit. Aqlli oʻzini ayblar, aqlsiz – doʻstini* (Maqol). Muallim oʻrta yashar, aqlli, yoshlarga mehribon kishi edi (Oybek, Nur qidirib). Aqlli kishilarning sadagʻasi ketsang ham arziydi (A. Qodiriy, Oʻtgan kunlar).
  2. **Aql bilan vujudga kelgan; fahm-farosatdan, bilimdonlikdan dalolat beradigan.** Aqlli tadbir. Aqlli ish. Uning [Davlatyorning] baʻzan loʻnda va aqlli gaplarini eshitganda, Elmurod huzur qilardi (P. Tursun, Oʻqituvchi).
  3. **Ziyrak, fahmli, hushyor** (hayvon va qushlar haqida). Aqlli it. Davraga eʻlonchi chiqib: –Hov, yaxshilar, hozir biz sizlarga nomerlarni: aqlli otlar oʻyinini.. koʻrsatamiz, – dedi (T.Obidov, Yusufjon qiziq).
5. **Etimologiyasi:**
6. **Oʻz yoki oʻzlashma qatlam:** arabcha soʻz
7. **Sinonim (lar)i:** AQLLI, ESLI, MIYALI, KALLALI, OQIL, DONO
8. **Darajalanish qatori:** Aqlli – dono – donishmand – mutafakkir

(ifoda boʻyogʻining oshib borishiga koʻra)
9. **Antonim (lar)i:** beaql, tentak, aqli ojiz, aqlsiz
10. **Shakldosh (omonimlar)i:** maʼlumot mavjud emas Maʼlumot yuborish
11. **Talaffuzdosh (paronim)i:** maʼlumot mavjud emas Maʼlumot yuborish
12. **Turgʻun birikmada:**

Aqldan ozmoq – Jinni boʻlmoq, telba boʻlmoq.

Aql(i) yetadi – 1. Idrok qilmoq, uqmoq, bilmoq.

Aql(i) yetadi – 2. Ishonch. hosil qilmoq, ishonmoq.

Aql(i) kirdi – 1. Es-hushli boʻlmoq. 2. Anglamoq, tushunmoq.

Aql(i)ni yemoq – Miyasi ishlamay qoldi, fikrlash qobiliyatini yo‘qotmoq
Aql(i)ni yo‘qotmoq. Q. aqlu hush(i)ni yo‘qotmoq.
Aql(i)ni tanimoq – Es-hushli bo‘lmoq.
Aql kirdi. Q. aql(i) kirdi.
Aql-u hush(i)ni yo‘qotmoq – O‘z harakatlarini ongli ravishda boshqara
olmaydigan darajaga
Aql-u hush(i)ni tanimoq. Q. aql(i)ni tanimoq.

13. **Tasviriy ifodada:** shaxmat – aql charxi, matematika – aql gimnastikasi
14. **Dialektal (sheva) variant:**
15. **Tarjimasi:** СМЕШЛЕННЫЙ; ПОНЯТЛИВЫЙ (rus);
smart (ingliz)
16. **Terminologik ifodasi:** ma'lumot mavjud emas
17. **Antroponimik ko‘rinishi:** ma'lumot mavjud emas
18. **Toponimik qo‘llanilishi:** ma'lumot mavjud emas
19. **Ornitonim (qush va parranda) nomiligi:** ma'lumot mavjud emas

Maxsus qidiruv tizimi korpusdan ma'lumot olishga mo'ljallangan bir qancha dasturdan iborat, u statistik axborot va qidiruv natijasini foydalanuvchiga qulay shaklda taqdim eta oladi. Tilda qanday jarayon kechayotganligini aniq tasavvur qilish uchun korpus qamrovini yanada kengaytirish, nafaqat yozma nutq, balki og'zaki nutq materialidan ham foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday korpus yordamida taraqqiyot natijasida tilda sodir bo'lgan va kutilayotgan o'zgarish haqida aniq xulosa chiqarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000-yil.
2. Mahmudov N. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent, 2013-y.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, I jildli. 2020-y.
4. O'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati: (maktab o'quvchilari uchun) / Mengliyev B. 2009-y. – 99 b.
5. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent, 2000-y.
6. O'zbek tili o'zlashma so'zlarining urg'uli lug'ati. [Matn]: o'quvslubiy lug'at / M.Qurbonova, M.Abjalova, N.Axmedova, R.To'laboyeva. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 988 b.
7. Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlari izohli lug'ati. 1974-y.

8. Rahmatullayev Sh., Mamatov N., Shukurov R. O'zbek tili antonimlarining izohli lug'ati. 1980-y.
9. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili omonimlarining izohli lug'ati. 1984-y.
10. Ma'rufov A. Paronimlar lug'ati (Talaffuzi yaqin so'zlar). – T.: O'qituvchi. 1974-y.
11. Rasulov R., Umirov I. O'zbek tili tasviriy ifodalarining izohli lug'ati 1997-y.
12. Yo'ldosheva D. O'zbek tilida ornitonimlarning izohli lug'ati. Toshkent, Navro'z. – 165 bet.
13. Begmatov E. O'zbek ismlari. 1991-y.
14. O'zbek shevalari leksikasi / jamoa. 1966-y.
15. Abjalova M. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik modullari. [Matn]: monografiya / M.A. Abjalova. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – 176 b.
16. <https://uz.wikipedia.org/>
17. <http://gramota.ru/slovari>